

K fenomenológii kapucínskej architektúry

Ladislav Tkáčik OFMCap

Po rekonštrukciách pôvodných kapucínskych kláštorov a stavbách nových kláštorov či domov, sa často veľmi skoro dostaví následné rozčarovanie zo strany samotnej rehole i verejnosti. Na základe skúsenosti života našej rehole v slobodných pomeroch sa teda pokúšame hľadať možnú odpoveď na otázku, prečo k tomu stále nanovo dochádza. Dúfame, že tieto poznámky sa môžu dotknúť aj obecnejšieho problému rekonštrukcií kláštorných stavieb...

Základný proces utvárania tzv. kapucínskej architektonickej schémy môžeme chápať ako isté opakovania vývoja ranného františkánstva v priebehu 13. a v začiatkoch 14. storočia. Kapucínska reforma v 16. storočí v istom zmysle zopakovala pnutia, ktoré sprevádzali postupné stiahnutie sa františkánov z pustovní do miest. (V jednej stredovekej piesni sa spieva: „Bernard mal rád údolia, Benedikt kopce, František mestá a Dominik dôležité mestá.“)

Kláštory kapucínov sa pomerne skoro po vzniku reformy, hlavne vďaka konsolidácii, ktorá nastala počas mandátov Františka z Jesi a Bernardína z Asti, stali organickou súčasťou súdobého mestského prostredia.

V tomto zmysle môže isté svetlo do logiky kapucínskeho osídľovania vrhnúť zaujímavý prameň z druhej polovice 13. storočia *Determinationes questionum super Regulam Fratrum Minorum*. Ide pravdepodobne o najsystematickejšie polemické zdôvodnenie väzieb medzi františkánstvom a mestským prostredím. Tento text zachytáva františkánsku mentalitu medzi 50-tymi a 70-tymi rokmi 13. storočia, no analogicky ho možno chápať aj ako popis kapucínskeho stanoviska tak, ako k nemu dospeli prví kapucíni o necelé 3. storočia neskôr.

Situovanie tradičných kapucínskych stavieb: organické integrovanie našich kostolov a prilahlých kláštorňých stavieb do mestského prostredia, úsilie o blízkosť životu ľudí a zároveň trvanie na istom diskrétnej podstúpení mimo jeho centrum, situovanie kláštorov za mestskými hradbami alebo na ich okraj, bolo symbolickým vyjadrením rádovej spirituality tak, ako sa ona stvárnila v jeho stavebnej tradícii. Takéto situovanie stavieb sa explicitne vyžadovalo už v prvých rádových konštitúciách.¹

Kapucíni od počiatku kládli veľký, hoci nie prvoplánový, dôraz na architektúru. Ich kláštory mali demonštrovať idey františkánskej reformy: Opustenie veľkých konventov, v ktorých bol rehoľný život nutne príliš ritualizovaný a systematizovaný, ich prevádzka príliš nákladná a vzťahy výrazne poznačené formálnosťou, nerovnosťou medzi kňaz-

¹ Le ordinazioni di Albacina (1529) In: I Cappuccini. Fonti documentarie e narrative del primo secolo (1525 – 1619). s. 205-205.

mi a laikmi a stratou františkánskej familiárnosti. (U kapucínov boli laickí bratia dokonca netradične uprednostňovaní pri menovaní za gvardiánov.) Kapucíni vo svojej dobe pomerne neobvykle odmietli spoločné dormitória a trvali na samostatných celách pre všetkých bratov, kňazov i laikov. Taktiež limitovali počty bratov v kláštorech. Obvyklým sa stal minimálny počet siedmich alebo ôsmich bratov, dôležitejšie kláštory mohlo obývať desať bratov, no najviac dvanásť. Architektúra kapucínskych stavieb sa teda aj v tejto oblasti vrátila k primeranej ľudskej mierke.

V rádových konštitúciách z roku 1536 bolo predpísané stavebné plánovanie, stavebný dozor a presné rozmery ciel, dverí, okien, rozmery chodby, refektára, izby pre hostí a dvoch pustovní, ktoré majú byť pričlenené ku kláštoru. Nie príliš konkrétne sa určila architektúra kostola. Všade sa vyžadoval malý, skromný a chudobný stavebný výraz. V praxi to znamenalo holé, nezdobené steny, používanie bežných, prostých materiálov, vyvarovanie sa plytvania priestorom, dôraz na funkčnosť a stavebné postupy často typické pre dobovú ľudovú architektúru.

Vďaka centrálnej rádovej správe a ustanoveniam o stavebnom dozore a plánovaní, ktoré vykonávali samotní poverení bratia, tzv. fabbricieri², sa postupne ustálili najoptimálnejšie stavebné a architektonické postupy. Postupne sa vytvoril viacmenej optimálny tvar kapucínskeho kláštora tak,

² Tamže, s. 204.

ako ho detailne popisuje brat benátskej provincie Antonio z Pordenone vo svojom diele z roku 1603³.

Obe tradičné kapucínske kláštory na území dnešného Slovenska, teda kláštory v Bratislave a v Pezinku, veľmi zreteľne prezrádzajú aplikáciu jednotnej kapucínskej architektonickej schémy; pezinský kláštor zachováva takmer všetky jej špecifiká. Stavby vznikali skoro súbežne a ich realizáciu viedli rádoví stavitelia z fundujúcej viedenskej provincie, bratia Ján Damascén z Wiener Neustadt a Berthold. Podobné komplexy zo 17. a 18. storočia možno nájsť skoro v celej Európe, v Rakúsku, Nemecku, Švajčiarsku, Maďarsku, Slovinsku, Chorvátsku, Holandsku,... Ako uzatvára Andrej Botek: „Bratislava a Pezinok sa jasne hlásia k celkovému prejavu kapucínskych stavieb rakúskej, českej, tírolskej a severotalianskej oblasti, pričom odrážajú i priamu závislosť na viedenských inšpiračných vzoroch a autorských okruhoch.“

Ako prebiehal stavebný vývoj kapucínskych kláštorov na Slovensku? Základný kameň pezinského kostola bol položený v r. 1718. Kostol bol dokončený v r. 1720. Podľa záznamov z domovej kroniky sa kapucíni nasťahovali do nedostavaného kláštora v r. 1726.⁴ Prvá generálna obnova sa reali-

³ Antonio da Pordenone: *Memoriale per fabbricare un nostro piccol et ordinato monasterio* In: *I frati cappuccini. Documenti e testimonianze del primo secolo*. Vol. IV. Sezione sesta: *Appendice prima: Architettura cappuccina, Arte „minore“, „Cultura materiale“*. Perugia: Ed. Frate Indovino, 1992, ss. 1578-1628.

⁴ *Archivium Summarium seu Acta Memorabilia Familiae Baziniensis Patrum Capucinatorum ex omnibus dispersis scriptis*

zovala už v rokoch 1749 – 1750. Priebežné stavebné úpravy v nasledujúcich rokoch okrajovo spomína kronika. Najvýraznejšie zásahy do areálu sa udiali počas komunistického režimu: Bola napr. asanovaná najstaršia budova – medzičasom adaptovaná na divadlo – a na jej základoch bola v 70-tych rokoch postavená novostavba.

Do Bratislavy prišli kapucíni v r. 1676 a základný kameň kláštora položili v r. 1708. Stavba kostola bola zahájená v r. 1711 a v r. 1717 bola ukončená. Kvôli nestabilnému podložiu však musel byť urýchlene prestavaný. Práce na stabilizácii a prestavbe boli ukončené v r. 1737. Do nedostavaného kláštora sa bratia nastahovali v r. 1712. Stavba ďalších dvoch traktov kláštora bola zahájená v r. 1728 a ukončená spolu s tretím traktom v r. 1737. K ďalšiemu rozšíreniu došlo v r. 1753. V r. 1763 bol komplex prvýkrát zreštaurovaný a v r. 1775 sa začalo s ďalšími úpravami a prístavbou. V r. 1786 došlo k dispozičnému preriešeniu obytných priestorov... Bližšie sa stavebnému a architektonickému vývoju oboch kláštorov venuje vo svojich prácach Andrej Botek.

Tradičná kapucínska architektúra bola viac-menej vedomou reflexiou tej koncepcie umenia, v ktorej sú všetky podoby formalizmu a iracionality okresané až na dreň a akýkoľvek architektonický prvok musí

ab Anno MDCLXXIV in unum congesta et conscripta Per Patrem Severum Modrensem Capucinatorum Annis 1746 et 1747 usque ad Annum MDCCXXV VVVVII, rukopisná kronika pezinského kláštora.

mať svoje logické priestorové zdôvodnenie. Celý vývoj kapucínskej architektúry môžeme chápať ako pulzovanie medzi snahou kodifikovať/adaptovať a až tvrdošijnou neústupnosťou, ktorá pretrvala celé stáročia!

Myslíme, že najadekvátnejší a najmenej redukčívny prístup k vnímaniu (aj) kapucínskej architektúry nám môže poskytnúť fenomenológia architektúry, či v širšom zmysle fenomenológia priestoru, ktorá sa dnes spája s menami autorov, akými sú napr. Juhani Pallasmaa, Christian Norbert-Schulz, Edward T. Hall, Steven Holl a i.

V tomto zmysle môžeme povedať, že priestor kapucínskeho kláštora nie je len trojrozmerným účelným priestorom ale aj priestorom prítomnosti a pohybu rehoľníka, je nielen priestorom obývaným ale aj priestorom prežívaným. Práve fenomenológia ponúka možnosť analyzovať prvotné možnosti rozvrhovania vlastného pohybu v priestore kláštora.

Jan Patočka hovorí, že priestor nie je len „prežitkovou noematickou štruktúrou, ale aj základným rámcom porozumenia... Jeho hlavné dištinkcie, blízkosti – vzdialenosti, prázdnoty – vyplnenia nie sú pôvodne kvantitatívnymi určeniami ale pochádzajú z oblasti pôvodného porozumenia veciam ako prítomným a prítomnosti schopným (sprítomňovateľným). Priestorové dimenzie samotné, ... pochádzajú z opozície medzi neosobnou a osobnou modalitou stretávania sa s vecami“.⁵

⁵ Patočka, J.: Poznámky o priestore. CFB-03-15/CTS-03-16 (nepub. rukopisné poznámky), s. 33.

Prečo o tom uvažujeme? Kvôli skúsenostiam s rekonštrukciami či novostavbami kapucínskych kláštorov na Slovensku po roku 1989. Omyly, ktoré sme urobili v tejto veci majú pre nás často fatálne dôsledky. Omyly, keď sme pripustili, nepoučený vlastnou históriou, až nehumánne realizácie, keď sme nevyžadovali od architekta podstúpenie tejto namáhavej cesty, prípadne to nevyžadoval on od nás. Tak sa stáva, že niekde sme len prítomní ale nebývame tam. A toto je pre náš život veľký problém. Fenomenologický diskurz o prežívanom priestore by teda podľa nás mal korigovať neutrálny geometrický diskurz o objektívnom priestore. Výlučná sústredenosť na „objektívny priestor“ môže vyústiť až v zakrytie zmyslu stavby, pôvodného staviteľského impulzu. Z budovania domu sa tak stane len umiestňovanie v priestore, miesto zakorenenia, bývania len podvojnáosť bytia vnútri a vonku, ktorá ústi do subjektívneho zmätku.

Stojíme teda na pozíciách nutného prevrátenia priorít, keď trváme na tom, že z konštruovania objektívneho priestoru nie je možné pochopiť subjektívne. Naopak. Budovanie, ako pôvodné a nutné vyčleňovanie sa, prapohyb, je východiskom k uchopeniu objektívneho priestoru. Fenomenologický vhlad je nevyhnutný, ak sa pýtame ako sa utvára skúsenosť rehoľníka o priestorových vzťahoch, skúsenosť priestorovosti a priestoru ako sústavy vzťahov, ako pulzuje jeho vlastný pohyb vydeľovania sa a zžívanie sa s „vecami“.

Pôvodné kapucínske intuície o vlastnej architektúre – významovo saturované aj vďaka neustálemu opakovaniu – predpokladali, že žitý priestor

kláštora plní funkciu akéhosi netematizovaného interpretáčného horizontu každodenného života jednotlivého brata. Je noetickým priestorom, hermeneutickým kľúčom. Kláštor ako domov brata, napriek stále oživovanej nedefinitívnosti, nebytovateľnosti sa vo svete, je referentom životného pohybu ukotvenia. Nedá sa bez neho žiť. Má nezastupiteľnú transcendujúcu funkciu.

Rekonštrukcia starého kapucínskeho kláštora nemôže byť len konzerváciou zvolenej vývojovej etapy stavby, sfunkčnením nefunkčného. Musí byť oživením zmyslu stavby, ktorá má svoju pamäť, podobne ako krajina alebo ľudská zvráskavená tvár. Jej narušenia, krehkosť, vrásky, poznačenia sú nevysloviteľnou pamäťou prežitého, ktorú nemôže zachytiť žiaden geometrický plán, vizualizácia či fotografia. O takéto chápanie vlastných stavieb usilujeme aj dnes pri rekonštrukcii pezinského kláštora a dobudovaní kláštorného areálu.